

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
САМАРҚАНД ДАВЛАТ ЧЕТ ТИЛЛАР ИНСТИТУТИ
ТАРЖИМА НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ КАФЕДРАСИ

Қўлёзма ҳуқуқида
УДК 42 Инг
ББК 81.2 Исп-6
X – 12

Хамидова Фарангиз Эркиновна

ЎЗБЕК ХАЛҚ МАҚОЛЛАРИНИНГ ИСПАН ТИЛИГА
ТАРЖИМАСИ МУАММОЛАРИ

5A120102 – Қиёсий тилшунослик, лингвистик таржимашунослик (испан тили)

МАГИСТР

академик даражасини олиш учун ёзилган

ДИССЕРТАЦИЯ

Иш кўриб чиқилди ва ҳимояга

тавсия этилди.

Кафедра мудири

Илмий раҳбар:

ф.ф.н. Турдиева Н.Ё.

Самарқанд – 2017

АННОТАЦИЯ

Магистрлик диссертациямиз ўзбек халқ мақолларининг испан тилига таржимаси масалаларига бағишланган бўлиб тадқиқот ишининг I бобида фольклоршунослик фани, унинг турлари тахлили олиб борилган бўлиб уларнинг ўзига хос хусусиятлари ўрганилди. Соҳадаги етук олимларнинг фикрига асосланиб испан ва ўзбек халқ мақолларининг турлари ва грамматик тузилишининг қиёсий тахлили олиб борилиши билан бир қаторда мақоллар таржимаси бўйича таклиф қилинган усулларга асосланиб гуруҳларга бўлиб чиқилди.

ANNOTATION

This masterwork is devoted to translating Uzbek proverbs into Spanish. The first chapter is dedicated to the study of folklore and a complex analysis of the types of oral folk art, such as sayings, tongue twisters and so on. The work deals with the analysis of Uzbek and Spanish proverbs. From the point of view of linguistic and cultural concept Uzbek proverbs are analyzed according to the thematic groups such as "friend enemy", "favor-evil" and so on. It indicates the impact of the invasions of Berber territory of Spain on the semantic composition of the Spanish language. According to the presented methods, the translation of Spanish and Uzbek proverbs are discussed.

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
I БОБ. ФОЛЬКЛОРШУНОСЛИК ФАНИ ВА ХАЛҚ МАҚОЛЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ МАСАЛАЛАРИ	
1.1. Мақоллар – халқ оғзаки ижодининг муҳим турларидан бири	12
1.2. Мақолларнинг пайдо бўлиши ва уларнинг лингвистик таркиби	16
1.3. Мақол турлари ва грамматик жиҳатдан тузилиши.....	21
Биринчи боб бўйича хулоса	26
II БОБ. ЎЗБЕК ВА ИСПАН ТИЛИДАГИ МАҚОЛЛАРИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА КОНЦЕПТОЛОГИК ТАҲЛИЛИ	
2.1. Испан мақолларининг ўзига хос хусусиятлари.....	28
2.2. Испан ва ўзбек халқ мақолларининг лингвомаданиятшунослик нуқтаи назаридан ўрганилиши	32
2.3. Ўзбек ва испан мақолларининг лингвокултурологик жиҳатларини таҳлил қилишда тил ва маданиятнинг ўзаро боғлиқлигини тасвирлаш	40
Иккинчи боб бўйича хулоса	49
III БОБ. ХАЛҚ МАҚОЛЛАРИ СЕМАНТИКАСИ ВА ТАРЖИМАСИ МАСАЛАЛАРИ	
3.1. Ўзбек ва испан тилларидаги мақолларнинг мавзу жиҳатидан бир-бирига ўхшаш ва фарқли томонлари	51
3.2. Мақолларни испан ва испан тилида ифодалаш усуллари.....	60
3.3. Муқобил вариантлар, калька ва тасвирий ифода ёрдамида таржима қилиш.....	67
Учинчи боб бўйича хулоса.....	72
ХУЛОСА	74
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	78

КИРИШ

“... тарбия, одоб-ахлоқ соҳасида “амалий намуна” хал қилувчи аҳамиятга эга бўлади. Фарзандларимизга, аввало, ўзимиз ҳамма соҳада – ватанга, халққа садоқатли бўлишда, илмга, касбу хунарга меҳр қўйишда, ота-она, жамият олдидаги бурчимизни сидқи дилдан адо этишда амалий намуна кўрсатишимиз керак” [1, 331 б.]

Муҳтарам Президентимиз Шавкат Миромонович Мирзиёевнинг юқоридаги фикрларига таянган ҳолда буюк ўтмишга эга бўлган аждодларимизнинг бой тажрибасига таяниб халқ оғзаки ижодиёти маҳсули ҳисобланган халқ мақолларини ўрганиш замонавий таржимашуносликда долзарб масала ҳисобланади. Ўзбек халқ мақолларининг ўзига хос хусусиятларини испан халқ мақоллари билан қиёслаган ҳолда ўрганиш эса ўзга маданият, тил воситаларининг ўзга халққа хос бўлган услубни ўрганиш фанда халқ оғзаки ижодиётининг янги қирраларини очиб, ўрганилмаган соҳаларнинг илмий таҳлилларига асос бўлади.

Ўзбек халқи қадимдан бой маънавий хазинага эга эканлиги ҳеч кимга сир эмас. Уларнинг тарихдаги тутган ўрнини Ўзбекистоннинг биринчи президенти И.А.Каримовнинг “Юксак маънавият - енгилмас куч” асарида берилган бўлиб, ҳар гал ўқиганда фахрланасан киши [2]. Испан халқи ҳам буюк эпик ва лирик оғзаки ижодиёт соҳибидир. Бу ижодиёт таркибига кирган ўзида кучли моҳият вამиллий тийнатни мужассам этган мақол ва маталларни, топишмоқларни, эпосларни, эзгу ва ёвуз ғоялар билан ҳамоханг бой сюжетли эртак ва афсоналарни, қўшиқларни асрла оша испан халқи оғзаки ижро этиб келган.

Халқ ва миллатнинг бу буюк яратувчанлиги маҳсули ичида мақол, матал, топишмоқлар алоҳида аҳамият касб этади. Чунки улар шклан ихчам, мазмунана юксак, бадий пишиқ жанрлардан ҳисобланади. Бу борада айниқса мақоллар тил маданияти сифатида халқнинг бутун борлигини, қиёфасини кўриш имкони мавжуд. Бундай сифатлар испан тилида ҳам, унинг миллийлиги уфуриб турган фольклорида ҳам кенг кўламлидир.

Ўзбекистон мустақилликни кўлга киритиб хорижий давлатлар билан алоқаларини жадал ривожлантириб бораётган 21 асда испан тилини, унинг халқини тарихи, бой маданиятини, адабиёти нодир намуналарини ўрганиш давр талабига айланиб бормоқда. Шу сабабли Ўзбекистонда ўзбек ва испан тилларини қиёслаб олиб борилаётган илмий тадқиқотларга бўлган эҳтиёж ошиб бормоқда. Шу ва бошқа сабабаларга кўра испан тилини ўрганаётган ёшлар сони кундан-кунга ошиб бормоқда.

Магистрлик диссертациясининг асосланиши ва унинг долзарблиги.

Маълумки, ҳар бир халқ асрлар давомида ўзидан авлодларига жуда катта маънавий бойликлар қолдиради. Бу беқиёс хазина машаққатли меҳнат, катта ҳаётий тажриба меваси ҳисобланади ва авлодларга мақол, матал ва бошқа шу каби ижод дурдоналари воситасида етиб боради. Халқ турмуши чиғириғидан, синовларидан қайта-қайта ўтавериш мақол, матал, топишмоқ номини олиб яшаб келаётган бу жанр намуналари ниҳоятда оммавийлик касб этган ҳамда умумфолклор хазинасидан мустахкам ўрин эгаллаган.

Ўзбекистонда испан тили фольклорини ўрганиш бўйича илмий изланишлар олиб бориш, ўзбек ва испан тилидаги мақолларнинг қиёсий таҳлилинини олиб бориш, испан халқи мақолларининг ўзига хослиги, уларнинг ўзбек тилидаги мақоллар билан қай даражада эквивалентлиги муаммоларини ўрганишни муҳим деб ҳисобладик.

Инсон дунёни талқин этиши учун дастлаб, тилни билиши лозим. Тил орқали умуминсоний, тарихий ва миллий қадриятларни англаш мумкин. Ҳозирги замонда ҳар қандай инсон ўзининг ўтмишини ўрганиш мақсадида авваламбор, маданият манбаларидан бири саналган тилга эътибор қаратиши табиий.

Ваҳоланки, ҳеч бир тилни унинг қадимги ўтмишини акс эттирадиган мақол ва маталларсиз тасаввур этиш қийин. Мақол ва маталларга “қисқа сатрларда соғлом фикр ва ўзига хос ҳаётий қонуниятларни акс эттирадиган микролам сифатида баҳо берилади” [38, 25 б.]. Айнан шунинг учун ҳам мақол ва маталлар тилда муҳим ўрин эгаллайди, уларни лингвистик

тадқиқотлар объекти сифатида ўрганиш эса тилшунослик ва таржимашуносликнинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

Шу билан бир қаторда мақол ва маталлар коммуникатив-прагматик аспектда ҳам чуқур тадқиқот қилиниши лозим, яъни улар тилнинг экспрессив бўёқдор воситалари сифатида ўз тузилиши жихатидан қисқа бўлса ҳам, шакл ва тузилиши жихатидан ихчам ва нафақат мазмунга тўла маълумот беради, балки адресатга таъсир функциясини ўтказади.

Тадқиқот объектининг белгиланиши. Испан ва испан олимларининг илмий-назарий ишлари, Америка ва Англия туркологларининг, ёзувчи ва шоирларининг, журналистлар ва публицистларининг очеркларига ўзбек, испан, испан фолклори ҳақидаги баъзи маълумотлар, фолклоршуносликнинг тарихини, келиб чиқшини ва тарихий тараққиётини маълумотлар асосида ўрганишдир.

Ушбу магистрлик диссертациямизнинг объекти сифатида халқ оғзаки ижодиёти намунаси ва махсули ҳисобланмиш ўзбек ва испан тилларидаги мақоллар хизмат қилади.

Тадқиқот предметининг белгиланиши. Магистрлик диссертациямизнинг предмети қилиб турмушнинг турли соҳаларига доир ўзбек ва испан халқ мақоллари танлаб олинди. Тадқиқот жараёнида ушбу мақолларнинг лингвомаданий мазмунига катта аҳамият берилди.

Тадқиқот ишмизнинг материали сифатида лексикографик манбалар хизмат қилди - (Злотницкий В.С. Русские и испанские пословицы и поговорки. - М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 196-; Киселев А.В. Испанские пословицы и поговорки и их русские аналоги. - СПб: КАРО, 2004; Испанско-русский фразеологический словарь /Под ред. Э.И.Левинтовой. - М.: Рус. яз., 1985; Даль В.И. Пословицы русского народа // Сборник В.И.Даля в 2х томах. - М.: Худож. лит-ра, 1984; Жуков В.П. Словарь русских пословиц и поговорок. 4 изд., испр. и доп. - М.: Рус.яз., 1991; Canellada M.J., Pallares B. Refranero espanol. Refranes, clasificacion, signification y uso. - Madrid: Editorial Castalia, 2001; Correas G. Vocabulario de

refranes y frases proverbiales y otras formulas comunes de la lengua castellana. - Madrid: Castalia, 1906; Gimenez E. Del dicho al hecho. - San Pablo, Argentina, 1998; Ibarren J. Ma. El porque de los dichos. 2a edition. -Madrid: Editorial Aguilar, 1956; Junceda L. Diccionario de refranes. - Madrid: Espasa Calpe, 1995; Pros J. Diccionario de aforismos, proverbios y refranes. -Barcelona: Sintesis, 1961; Sbarbi J.M. Gran diccionario de refranes de la lengua espanola. - Buenos Aires: Ed. Joaquin Gil, 1943; Suazo Pascual G. Abecedario de dichos y frases hechas. - Madrid: Editorial EDAF, 1999);

Испан бадиий адабиёти ва даврий нашрларидаги мақолалар - El Pais», «ABC», «El Mundo», «Cambio16», «La Vanguardia», «Tiempo» хизмат қилди. Умуий ҳисобда тадқиқот ишмиз давомида 345 испан мақол ва маталари тахлили олиб борилди.

Тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари. Магистрлик диссертацияси учун танлаб олинган тадқиқот объектлари мазмунидан келиб чиққан ҳолда тадқиқотимизда ўзбек ва испан халқ мақоллари, уларнинг қиёсий тахлили, таржимасига доир муаммоларни ўрганишни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик.

Юқорида келтирилган мақсадларга эришиш учун магистрлик диссертациямизда қўйидаги **вазифалар** ечими белгилаб қўйилди:

1. мақолларни, фолклоршуносликнинг муҳим турларидан бири сифатида талқин қилиш ва уларнинг пайдо бўлиши ва лингвистик таркибини ўрганиш;
2. ўзбек ва испан тилидаги мақол турларини ўрганиш ва грамматик жиҳатдан тузилиши тахлил қилиш;
3. мақолларнинг концептологик тахлил қилиш ва лингвомаданият-шунослик нуқтаи назаридан ўрганиш;
4. испан мақолларининг ўзига хос хусусиятлари тахлили;
5. халқ мақоллари семантикаси ва таржимаси масалалари

6. ўзбек ва испан тилларидаги мақолларнинг мавзу жиҳатидан бири-бирига ўхшаш ва фарқли томонлари ни таҳлил қилиб, таржима қилиш методлари асосида уларнинг фарқларини кўрсатиб бериш.

Мавзу бўйича қисқача адабиётлар таҳлили. Ўзбекистонда испан тили мустақилликдан сўнг чуқур ўрганилиши бошланганини инобатга олиб, шуни таъкидлаш лозимки бу соҳада фундаментал илмий назариялар яратилмаган. Изланиш давомида испан ва рус тиллари мисолида талайгина илмий адабиётлар билан танишдик, бироқ испан ва ўзбек тиллари йўналишида илмий изланишлар олиб борган ва фундаментал тадқиқотлар яраган олимлар саноклидир. Рус тилшунос ва таржимашунос олимлардан Э. Левинтованинг “Испанско-русский фразеологический словарь”, Е. Мезенцева “Пословичный фонд языка как фрагмент языкового сознания этноса”, Телия В. “Русская фразеология”, В.Виноградов “Лексикология испанского языка”. Испан тилида мақол ва маталлар тадқиқоти фақатгина уларнинг этимологияси нуктаи назаридан ўрганилган ва ушбу йўналишда турли хил фразеологик тўпламлар нашр қилган.

Мақол ва маталларнинг ягона типологиясини тузиш уринишлари кузатилади: Л.Пермяков, 1970;

Мақол ва маталлар маданий мерос сифатида талқин қилинади: Е.М.Верещагин, В.Г.Костомаров, 1983; Г.Л.Пермяков, 1970);

мақол ва маталларнинг ички тизими ўрганилиб уларнинг лисоний хусусиятлари аниқланди; А.А.Крикманн, 1984; А.В.Кунин, 1972, 1996; J.M.Sbarbi, 1980;

турли миллатларнинг мақол ва маталларини ўрганишга бағишланган тадқиқотлар ҳам амалга оширилди; Т.З. Черданцева, 1977; Ю.П. Солодуб, 1994; О.А.Дмитриева, 1997; Е.В.Иванова, 2002; М.С.Barrado Belmar, J.Sevilla Munoz, 1997;

мақол ва маталларнинг турли тарихий даврлада пайдо блиши хам ўрганилди: J.Sevilla Munoz, J.Cantera Ortiz de Urbina, 2002;

она тили ва чет тилларини ўқитишда мақол ва маталларнинг роли тахлили олиб борилди: P.Blanco Garcia, 1999; M.Kozla-Szymanska, 2000;

мақолларнинг прагматик хусусиятлари ҳам эътибордан четда қолмади: К.Абдулаев, 1992; Р.Ф.Андреева, 1991; Г.Д.Сидоркова, 1999.

Паремиологик бирликлар борасидаги назарий фикрлар ва талқинлар луғатларнинг кириш қимларида учрайди. Испан паремиолгиясини ўрганган олимлардан бири Х.М.Сбарби “Monografía sobre los refranes, adagios y proverbios castellanos”, Севилья Муњос Кантера “Pocas palabras bastan vida e interculturalidad del refrán” каби илмий тадқиқотларни учратиш мумкин.

Тадқиқотда қўлланилган услубларнинг қисқача тавсифи. Магистрлик диссертациямизнинг асосий тадқиқот методи бўлиб қиёсий-тахлилий метод хизмат қилади. Бундан ташқари ушбу магистрлик диссертациямизда лингвокультурологик ва семантик тахлили методлари ҳам қўлланилган бўлиб ўзбек ва испан халқларининг ўзига хос маданий тушунчалари ва дунёнинг идрок этиш намуналари ҳам келтириб ўтилган. Шу билан бир қаторда ўзбек ва испан халқ мақолларининг лексик-грамматик, лексик-семантик ўзига хос жихатлари ҳам қиёсий тахлил асосида ўрганиб чиқилди.

Лингвистик кузатув ва лисоний омилларнинг аналитик тахлил методи, фкункционал-семантик ва трансформацион тахлил методи, шу билан бир қаторда паремиологик бирликларнинг компонент тахлили методлари ҳам диссертация доирасида қўлланилди.

Тадқиқот натижаларининг назарий ахамияти. Магистрлик диссертациясида фолклоршунослик, халқ оғзаки ижодиётининг келиб чиқиш тарихи, унинг илмий тадқиқотлар объекти бўлганлиги тўғрисида келтирилган назарий маълумотлар келажакда испан ва ўзбек фолклоршунослиги хақида қимматли назарий материал сифатида 5120200 – Таржима назарияси ва амалиёти йўналиши бакалавр талабаларига, ҳамда 5A120201 – Қиёсий тилшунослик, лингвистик таржимашунослик

мутахассислиги (испан тили) магистрларига ушбу йўналиш бўйича курс ишлари, магистрлик диссертациялари ёзишлари учун хизмат қилади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти. Ушбу магистрлик диссертациясида келтирилган амалий материаллар, мақоллар таржимаси турлари, уларнинг концептуал талқини, шу билан бир қаторда мақолларнинг лингвомаданиятшунослик нуқтаи назаридан ўрганилиши ва мақолларнинг нафақат ўзбек ва испан тиллари, балки ўрни келганда уларнинг рус ва испан тиллари билан ҳам қилинган таҳлиллари иккинчи чет тили сифатида испан тилини ўрганаётган 5120201 – Таржима назарияси ва амалиёти йўналиши талабалари учун қизиқарли ва жуда муҳим амалий манбаа бўлиб хизмат қилади.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги. Магистрлик диссертацияси учун мавзу шакллантирилаётганда ўрганилаётган чет тили хусусиятларини таҳлилинини олиб бордик, испан ва ўзбек тилларини илмий нуқтаи назардан қиёсий ўрганиб чиққанимизда испан ва ўзбек халқ мақолларининг таржимаси охиригача ўрганилмаган соҳа эканлиги муаммоси билан дуч келдик. Шу боис магистрлик диссертациямизни испан ва узбек тилларидаги халқ мақолларини таржимаси муаммолари, уларнинг қай даражада эквивалент вариантларининг мавжудлиги муаммосини ўрганишга бағишладик.

Тадқиқот апробацияси. Ушбу магистрлик диссертацияси СамДЧТИ Таржима назарияси ва амалиёти кафедрасида апробациядан ўтган бўлиб, тадқиқот ишимизнинг амалиётга тадбиқ қилиниши самараси сифатида кафедра ўқитувчилари билан ҳамкорликда ўқув-услубий қўлланма ва қатор илмий мақолалар чоп қилинган:

1. Хамидова Ф. Испан тилига ўзлашган сўзларнинг ўзига хос хусусиятлари // Тил. Маданият. Таржима ва мулоқот (Республика илмий-амалий конференцияси материаллари). Самарқанд: СамДЧТИ. -2016. – Б.271-273

2. Хамидова Ф. Мақоллар ва уларнинг таржимада берилш йўллари // Таржима ва лингвистика (Илмий мақолалар тўплами). Самарқанд: СамДЧТИ. -2016. – Б. 184-187

3. Хамидова Ф. Испан ва ўзбек халқ мақолларининг лингвомаданиятшунослик нуқтаи назаридан ўрганиш // Китобхонлик аданияти ва бадиий таржима махорати (Республика илмий-амалий конференцияси материаллари). Самарқанд: СамДЧТИ. - 2017. – Б. 141-142

4. Турдиева Н., Хамидова Ф. ва б. Мақолларнинг ўзига хос хусусиятлари ва уларнинг таржима тилида ифодаланиш усуллари. Самарқанд: СамДЧТИ. – 2017. – 35 б.

Магистрлик диссертацияси таркиби. Тадқиқот ишимизнинг таркиби Кириш, уч боб, Хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиб, 86 саҳифани ташкил қилади.

Тадқиқот ишимизнинг Кириш қисмида тадқиқотнинг долзарблиги асосланган бўлиб, мақсад, вазифалар, қўлланилган методлар, тадқиқотнинг амалий ва назарий ахамияти келтирилган бўлиб, мазкур йўналишда олиб борилган илмий изланишлар етук олимларнинг тадқиқот ишларида берилган.

Магистрлик диссертациясининг биринчи бобида фолклоршунослик фани, унинг турлари келтирилган бўлиб, халқ оғзаки ижодиёти махсули хисобланган халқ мақоллари тарихий илдизлари ва ривожланиш бочқичлари тахлили олиб борилди. Мақолларнинг пайдо бўлиши, уларнинг лингвистик таркиби, мақол турлари ва грамматик жихатдан тузилиши ўрганилди.

Магистрлик диссертациямизнинг иккинчи бобида халқ мақоллари концептологик нуқтаи назардан тадқиқ қилиниб, асосий эътибор испан халқ мақолларининг ўзига хосликларини ўрганишга, уларнинг ўзбек халқ мақолларидан фарқли жихатларини намоён қилишга бағишланди.

Тадқиқот ишининг учинчи боби халқ мақоллари семантикаси ва таржимаси масалаларига бағишланган бўлиб, мақолларнинг испан, инглиз ва ўзбек тиллари мисолида тематик гуруҳларга ажратилиб ўрганлди ва турли халқларнинг маълум концептларга нисбатан бўлган турлича талқинлари

аниқланди. Шу билан бир қаторда мазкур бобда мақоллар таржимаси методлари бўйича таснифлар келтирилди.